

**ПРО ОДНУ ЕМОТИВНО-ОЦІННУ КОНОТАЦІЮ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ
ОДИНИЦЬ ІЗ ГЕНДЕРНИМ КОМПОНЕНТОМ**

Стаття присвячена питанням відображення фразеологічних одиниць із гендерним компонентом у фразеологічних та тлумачних словниках української мови. Зокрема, проаналізовано численні фразеологічні одиниці з негативним компонентом у словниковому дискурсі.

Ключові слова: фразеологізм, фразеологічні та тлумачні словники, емотивно-оцінна конотація, гендер.

The article is devoted to the problems of reflection of idiomatic units with gender component in phraseological and explanatory dictionaries of the Ukrainian language. In particular, numerous idiomatic units with negative component in the dictionary discourse were analyzed.

Key words: idiom, dictionaries of idioms, explanatory dictionaries, emotive and evaluative connotation, gender.

Проблема відображення ФО із гендерним компонентом у фразеологічних та тлумачних словниках української мови ще не була предметом спеціального системного дослідження, незважаючи на те, що в роботах вітчизняних мовознавців, присвячених вивченню фразеології, наявні численні приклади стійких зворотів мови з гендерним компонентом (праці Л. Г. Авксентьева, М. Ф. Алефіренка, І. К. Білодіда, П. П. Плюща, Ю. Ф. Прадіда, Л. Г. Скрипник, Г. М. Удовиченка, В. Д. Ужченка, І. Г. Чередниченка та ін.).

У фразеології української мови, на думку Л. Г. Скрипник, “репрезентовані найрізноманітніші сфери буття народу: його історія, особливості суспільних взаємин минулих епох, виробничої діяльності і побуту, морально-етичного кодексу і родинних стосунків...” [2, с. 153]. Саме завдяки наявній скарбниці українського духу можна простежити філософію буття нації, гендерну взаємодію поколінь, систему очікувань, обов’язків, вимог, відображених та відповідно реалізованих у структурі та семантиці ФО. Висвітлення цієї проблеми неможливе без виявлення максимально повного складу гендерно маркованих стійких словосполук.

Відомо, що будь-які життєві ситуації вимагають позитивного ставлення як до чоловіків, так і до жінок, хоч вони мають суттєві психофізіологічні відмінності. Учені вважають, що ситуація, яка склалася сьогодні, має своє глибоке коріння в минулому. За об’єктивних причин усі спостереження та висновки зафіксовані українським народом у фразеології, зокрема у фразеографічних працях. Так, можна констатувати, що кількість зазначених стійких мовних словосполук із гендерним компонентом залежить від року видання словника: із часом фіксування названих вище фразеологізмів стає послідовнішим.

Нами проаналізовано понад 1,5 тисячі ФО із гендерним компонентом, дібраних нами зі словників та художніх текстів. Серед виявлених переважають ті, що репрезентують жінок. Тут важливо згадати думку В. В. Виноградова про те, що роль експресивних і емоційних чинників у творенні ФО дуже велика. Експресивне значення легко може нейтралізувати низку предметних значень слова, фрази [1, с. 149]. У зв’язку з цим слід зазначити, що ФО із гендерним компонентом містять значний експресивний заряд. Щоправда, ремаркування фразеологізмів із гендерним компонентом у словниках не є послідовним.

Добір фразеологізмів із гендерним компонентом виявив, що за кількістю позитивних та негативних конотацій, які оцінюють чоловіків та жінок, переважна більшість належить до негативних стійких словосполук і стосується слабкої статі. Про це свідчить низка ФО із лексемою “жінка”: *жінки довге волосся мають, а розум короткий (М. Номис) (ЗУЕ, с. 222); ліпше залізо у воді варити, ніж псю личину, злу жену учити (УПП, с. 237); чоловік додому мішком, а жінка винесе фартушком (УКВ, с. 43); не вір жінці, як чужому собаці (УПП, с. 236); жінка сало гамнула, та на kota звернула (УПП, с. 102).*

Виразним репрезентантом негативних конотацій у ФО є лексема “баба”. Ф. П. Медведєв цей факт пояснював так: “У чехів грозові хмари й тепер називаються “бабами”. “Купчаться, громадяться баби – бути грозі”. Північно-східна частина небосхилу по-чеськи буде “*babi kout*” – “бабин кут”, бо звідси, як правило, починається негода” [3, с. 80]. Усім відомий казковий персонаж Баба-яга, який є втіленням найбільшого зла. Саме з цим образом пов’язували зимові бурі, великі морози та інші незрозумілі й небезпечні для людини явища природи. Українська фразеологія традиційно фіксує народний погляд через безнадійно негативні риси – як вроджені, так і набуті: *в старій злющій баби десять чортів сидить, та ще й на дванадцять сідала стоять (УПП, с. 235); що біс, що баба – одна у них мама (ЗУЕ, с. 20); всі дівчата – голуб’ята, а де ж ті чортів баби беруться? (УКВ, с. 162); де дідько не посіє, там ся баба вродить (УПП, с. 235); баба сім миль з-за пекла (така зла), баба з пекла родом (УПП, с. 9); тепер баб по п’ять за цибулю (УПП, с. 235). Окрім ФО із компонентом “дівчина” також несуть негативні конотації: *поки дівка не віддасться, то і псові подасть; а скоро віддасться, то і собі не хоче (УПП, с. 234); треба дівці халата, бо ніхто її не свата (УКВ, с. 163); лакома вівця до солі, коза до волі, а дівчина до нової любові (УКВ, с. 163). Негативних сем у фразеології набуває навіть лексема “мати”, оскільки вона несе відповідальність за можливі огріхи у вихованні дітей: *чого мама не дала, того не купиш і в пана (ЗУЕ, с. 356); мене мати в голову не біла (УКВ, с. 94). Надмірність материнської уваги саркастично висміюється у висловах на зразок: *мамина (матусина) дочка (донька), ірон. (Ол., Сид., с. 102); мамин (матусин) синок, ірон. (Ол., Сид., с. 102).****

Українська фразеологія не могла оминати й таку особу, як “невістка”, що зазвичай не влаштовує як своєю зовнішністю, так і внутрішніми якостями – вдачею, рисами характеру, поведінкою тощо: *наша невістка – що не дай, то тріска (УПП, с. 325); не невістка, так невістчина плахта (М. Номис) (ЗУЕ, с. 390); ні в селі, ні в місті не вір невістці (ЗУЕ, с. 390); як нема невістки, то нема на селі звістки, а як стала невістка, то стане на селі звістка (ЗУЕ, с. 390); сина побивають, а невістці докоряють (ЗУЕ, с. 90).*

Послідовно негативним є ставлення до “мачухи”: *у вітчима чорт межі очима, а в мачухи два (ЗУЕ, с. 101); мачуха так чужих дітей жаліє, як зимою сонце гріє (ЗУЕ, с. 357); в лісі ведмідь, а в домі мачуха (ЗУЕ, с. 357); скільки ворон білих, стільки мачух добрих (ЗУЕ, с. 357).*

Відомо, що в багатьох народів народження доньок не так чекають, як синів. Народження сина є соціально виправданим і бажаним, оскільки він стане спадкоємцем, продовжувачем роду і т. ін. Ситуація з донькою розглядається навіть як така, що є економічно невигідною: *сини принесуть, а дочки й угли рознесуть (УПП, с. 244); дочки – чужа користь (УПП, с. 244); дочки оставляють без сорочки (УПП, с. 244).*

Традиційно цікавими для українців є постаті “свекрухи” та “тещі”: *як була я у батенька, то була я чубатенька, а як стала у свекрухи, то й мій чуб об’їли мухи (ЗУЕ, с. 525); свекруха – то в’їдлива муха (ЗУЕ, с. 525); у лихої свекрухи і ззаду очі (ЗУЕ, с. 525); оце роззявив двері, як теща рот (ЗУЕ, с. 595); теща в хату – нема ладу (ЗУЕ, с. 595).*

ФО із негативною конотацією, що характеризують чоловіків, словники фіксують значно меншу кількість. Народна мудрість висміює чоловіків, що “перебувають” “під черевиком своєї дружини” (“під каблуком жінки”), бо соціальні очікування вимагають від них зовсім іншої поведінки, життєвої позиції. Тому такі “прикрі випадки”, що

трапляються у житті, звісно, схвалення не отримують. Наприклад, уважалось, що за гетьманування на Лівобережній Україні Івана Скоропадського (1708 – 1722) в державні та службові обов'язки втручалася його дружина Настя. Це не могло залишитися непоміченим. Більше того, за твердженням Ф. П. Медведєва, стало першопричиною для виникнення ФО: *Іван плахту носить, а Настя булаву* [3, с. 120].

Незаперечною залишається аксіома: більшість чоловіків є успішними. Тому пальму першості негативної конотації фразеологізмів чітко визначено колись реальними чоловічими іменами: *коли не Кирило, не пхай своє рило* (ЗУЕ, с. 132); *зібралися два Юри, та й обидва дурні* (УПП, с. 207); *дурному Гаврилці усе чорнобривці* (УПП, с. 165); *Ярьома, Ярьома, посидь краще дома* (УКВ, с. 142). Безперечно, цінним є виховання батька: *не навчив батько, не навчить і дядько* (ЗУЕ, с. 210), але невиховані діти, в цьому випадку, як ілюструє досліджуваний матеріал, – результат дії фатуму: *буває, і від гарного отця родиться дурна вівця* (УКВ, с. 158).

Загальновідомо, що справжній чоловік – це ще й добрий хазяїн. Відсутність таких якостей фемінізує чоловічу іпостась, викликаючи зрозумілу іронію: *в дурного хазяїна і колесо з воза вкрадуть* (ЗУЕ, с. 615); *господар – що свині попродав* (УПП, с. 267). Про незavidне становище чоловіка в приймах, де важко бути справжнім господарем, також повідомляє народна фразеологія: *хто в зяті пристає, у того шкіра відстає; на тихому зятеві теща воду возить; ні з пса солонини, ні з зятя дитини* (М. Номис) (ЗУЕ, с. 256).

Отже, аналіз ФО із гендерним компонентом, зафіксованих у фразеологічних та тлумачних словниках української мови, виявив критичне народне ставлення до представників обох статей. Семантика таких фразеологізмів досить виразна, вона має чітку емотивно-оцінну конотацію, вибудовану віковими традиціями та критичним поглядом на світ. Наявність негативнооцінних ФО із гендерним компонентом засвідчує прагнення українців до вдосконалення, викорінення негативних рис у представників обох статей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В. В. Избранные труды: Лексикология и лексикография / В. В. Виноградов. – М.: Наука, 1977. – 312 с.
2. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови /Л. Г. Скрипник. – К.: Наукова думка, 1973. – 278 с.
3. Медведєв Ф. П. Українська фразеологія. Чому ми так говоримо / Ф. П. Медведєв. – Х.: Вища школа. – 1977. – 232 с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЗУЕ – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.

Ол., Сид. – Олійник І. С., Сидоренко М. М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник [2-е вид., доп. та перероб]. / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – К.: Рад.школа, 1978. – 446 с.

СУІ – Удовиченко Г. Словник українських ідіом. Понад 2200 ідіом / Григорій Удовиченко. – К.: Рад. письменник, 1968. – 461 с.

СУМ – Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.

Уд. 1 (2) – Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови: У 2 т. / Г. М. Удовиченко. – К.: Вища школа, 1984.

УКВ – Курганова Н. В. Усі крилаті вислови, прислів'я, приказки, загадки / Н. В. Курганова. – Харків, 2007. – 320 с.

УПП – Українські прислів'я та приказки [Упорядник Т. М. Панасенко]. – Харків: Фоліо, 2006. – 351 с.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: У 2 кн. [Укл. В. М. Білоноженко та ін]. – К.: Наукова думка, 1999.

ФО – фразеологічні одиниці